

ELS FETS D'OCTUBRE DE 1934

-UNA INSURRECCIÓ DEFENSIVA DE LA GENERALITAT -

L'exèrcit espanyol a la plaça de la República durant els anomenats Fets d'Octubre de 1934.

7 d'octubre de 1934

Autor: Josep Maria Sagarra i Planas.

[ANC1-585-N-2044](#)

Descripció

Fotografia de forces de l'exèrcit, amb metralladores i cavalleria, a la plaça de la República (avui, pl. Sant Jaume). En segon terme, la façana de l'Ajuntament de Barcelona amb impactes d'artilleria, després que la insurrecció coneguda com els *Fets d'Octubre de 1934* hagi estat sufocada per l'exèrcit.

Interès del document

La imatge ens mostra el gran desplegament de les forces d'ordre de l'Estat espanyol a Catalunya arran els Fets d'Octubre de 1934 i de les evidències dels atacs de l'exèrcit a edificis com l'Ajuntament de Barcelona. Ens permet captar la magnitud que va assolir la insurrecció del 6 d'octubre de 1934, coneguda com els Fets d'Octubre.

Aquesta insurrecció, Va començar com una vaga general revolucionària i defensiva que es pretenia s'estengués per tot l'Estat però va evolucionar com un aixecament revolucionari a Astúries i, a Catalunya, com una proclamació de l'Estat Català de tipus federal. Tot i que a Catalunya no va assolir el nivell de participació popular, la força i radicalitat que va adquirir a Astúries, sí que va ser important pel fet que la Generalitat va encapçalar el moviment insurreccional, enfrontant-se així amb el govern de l'Estat, llavors en mans de partits conservadors, centralistes i amb elements filo-feixistes. Els membres de la Generalitat serien jutjats i empresonats pel govern central.

Context

Pel que fa el context, s'ha de començar destacant dues qüestions d'àmbit internacional:

En primer terme, la situació de crisi generalitzada que es vivia als anys 30, provocada per la crisi econòmica que arrencava del crack del 29, la politització intensa de la població i una gran conflictivitat social. Les democràcies liberals es tambalejaven arreu.

Aquest context internacional va afectar plenament la Segona República, que va haver de fer front des del principi al boicot de les forces conservadores, a una situació de crisi econòmica profunda i de mobilitzacions obreres cada cop més radicalitzades, desencantades des de ben d'hora amb les possibilitats que els oferia aquest nou règim.

En segon terme, cal destacar que, el 1934, els partits obreristes es trobaven a mig camí entre, per una banda, una tendència política partidaria de buscar una revolució socialista similar a la Revolució Bolxevic i, per l'altra, la creació Fronts Populars, fenomen que va comportar, en diferents països, la formació de coalicions que unien totes les forces obreristes i republicanes reformistes per defensar les democràcies liberals davant el feixisme. Els Fets d'Octubre del 34 i la repressió que va seguir van representar una passa important en aquesta evolució del moviment obrer, havent-hi elements que permeten catalogar-lo com a moviment revolucionari *ofensiu* i d'altres que permeten catalogar-lo com a insurrecció *defensiva*.

Aquesta política dels partits obrers depenia en bona mesura de la posició oficial del Komintern o Internacional Comunista (IC). Fins el 1935, la posició oficial de la majoria de partits comunistes, organitzats en la IC, havia estat molt bel·ligerant amb les democràcies occidentals i, fins i tot, amb els partits socialdemòcrates, adoptant una posició ultra-esquerrana en un moment en què el feixisme creixia i s'estenia per tota Europa. El 1935, en el VII Congrés de la IC, es va afavorir la unió de totes les forces democràtiques aprovant la política de Fronts Populars que, en alguns llocs com França, Xile, Espanya i Catalunya, van acabar arribant al govern.

Pel que fa el context intern de l'Estat espanyol, durant el primer període de la República (el Bienni Reformista, 1831-1833) es van tirar endavant un seguit de

reformes que van rebre l'oposició frontal dels partits de dreta. Sobretot, les centrades entorn la reforma agrària, l'Estatut d'autonomia de Catalunya del 32 i la laïcització de l'Estat (amb lleis com la del matrimoni i registre civil, el divorci, la secularització de l'ensenyament o la dissolució de la Companyia de Jesús i la confiscació dels seus béns).

Els enfrontaments polítics que van seguir aquestes reformes van ocasionar que el govern de concentració de Diego Martínez Barrio hagués de dissoldre les corts i convocar eleccions generals pel novembre del 33.

La victòria de les dretes en aquestes eleccions, s'explica gràcies, fonamentalment, a la divisió dels partits reformistes republicans en contrast amb la unió dels de dretes, juntament amb el desgast del govern i la seva obra reformista. A Catalunya, tot i que l'orientació del vot va ser majoritàriament reformista (57%), va ser la Lliga Regionalista (principal partit conservador de Catalunya) qui va aconseguir la majoria a Barcelona ciutat, Tarragona i Lleida, usant certs ardits electorals. La victòria de la Lliga a Barcelona va tenir molt pes pel nombre d'escons de la ciutat.

A Espanya, les eleccions de 1933 van donar com a resultat un govern presidit pel Partit Republicà Radical d'Alejandro Lerroux, partit que agrupava els interessos de bona part de l'empresariat, comerciants i propietaris que acceptaven el marc republicà. La seva obra va estar encaminada a desfer les reformes dels anteriors governs, tirant enrere, per exemple, la Llei de Reforma Agrària, retornant privilegis a l'Església, rebaixant els salaris dels treballadors, permetent l'acomiadament de molts camperols, incrementant la persecució a líders obrers i sindicals i amnistiant militars implicats amb la dictadura de Primo de Rivera i el cop d'Estat d'Estat del general Sanjurjo (1932). Va produir-se una crisi governamental i Lerroux va formar un nou govern el 4 d'octubre cridant a participar-hi a la *Confederación Española de Derechas Autónomas* (CEDA), un partit amb simpaties feixistes i de dubtosa legalitat republicana.

Això tenia lloc en un moment en què, a nivell europeu, el feixisme s'infiltrava en les institucions liberals per acabar amb la democràcia. A Àustria, el canceller Dollfuss va assumir el poder i, entre 1932 i 1934, va implantar una dictadura feixista-conservadora, prohibint i perseguint els partits obrers, mentre que Alemanya, el *Partit Nacional-Socialista Alemany dels Treballadors* (NSDAP, el partit *nazi*), havia anat creixent com a força parlamentària fins que, el 30 de gener de 1933, es va nomenar canceller Adolf Hitler .

En aquest context internacional, espanyol i català, van produir-se els Fets d'Octubre que va ser, de fet, un aixecament defensiu contra la deriva reaccionària de la República, especialment intens a Astúries i Catalunya. Els socialistes van declarar la vaga general revolucionària, a la que es van sumar diferents partits i sindicats obrers units en la coalició Aliança Obrera. Aquesta participació, però, va ser irregular. A Catalunya, la iniciativa va sorgir del Bloc Obrer i Camperol (BOC), i se li van unir el Partit Socialista Obrer Espanyol (PSOE), la Unió General de Treballadors (UGT), la Unió

Socialista de Catalunya (USC), l'Esquerra Comunista (EC, IC en la seva versió espanyola) i la Unió de Rabassaires (UR), tot i que aquesta última se'n separà més tard.

A Astúries es va constituir la coalició *Uníos Hermanos Proletarios* (UHP), en la que van confluïr l'UGT i l'anarcosindicalista Confederació General de Treballadors (CNT) i, al poc, el BOC, la IC i el Partit Comunista d'Espanya (PCE). L'aixecament va derivar en una revolució en la que els obrers armats van expulsar les forces d'ordre, ocupar pobles i ciutats i aplicar mesures col·lectivitzadores. La salvatge repressió del moviment la dirigiria el general Francisco Franco. Exceptuant Astúries i, en menor mesura el País Basc i Madrid, a la resta de l'Estat, no es va assolir aquesta unitat i la vaga no va anar més enllà.

A Catalunya, la situació va estar marcada pel retraïment de la CNT i la participació de la Generalitat, posant-se al capdavant de la revolta.

Durant la dictadura de Primo de Rivera, Francesc Macià i els sectors obreristes que més tard s'integrarien en el partit d'Esquerra Republicana de Catalunya (ERC), eren propers a la CNT: tots dos blocs compartien referents de la tradició republicana federal i, fins la dècada dels 30, percebien el sindicalisme socialista de la UGT organitzat des de Madrid com quelcom d'aliè a l'experiència política i sindical catalana.

Els anys d'oposició, repressió i clandestinitat compartits durant la dictadura de Primo de Rivera els van aproximar. La lluna de mel entre la CNT i els partits republicans, però, va topar amb un context i unes diferències de fons difícils de salvar que van anar esvaint en amplis sectors de la CNT les seves esperances dipositades en la República i els partits republicans. Tot seguit, se'n detallen els més importants:

1. La dificultat en assolir les demandes dels obrers. En acabar la repressió de la dictadura i davant les noves perspectives de reforma social que oferia la República, van créixer les demandes i mobilitzacions del moviment obrer. El 1929, però, va començar la crisi econòmica i, per tant, va créixer l'atur i els preus de productes bàsics i lloguers es van veure sotmesos a una espiral inflacionista, de manera que aquelles demandes no van obtenir la resposta esperada.
2. Les diferents mesures adoptades en relació al manteniment de l'ordre públic. Per altra banda, el nou règim, malgrat que democràtic i tolerant, també s'havia de mostrar ferm en el manteniment de l'ordre, per no allunyar-se de sectors socials provinents de les classes mitjanes i altes i perdre el seu recolzament. Es va crear la Guàrdia d'Assalt, una força motoritzada de reacció ràpida i amb armes curtes per actuar en zones urbanes, mentre que la policia política no va ser depurada i es va seguir utilitzant l'exèrcit i la Guàrdia Civil per controlar l'ordre públic, tant en zones rurals com urbanes. Destacarà també la duresa de l'assetjament que Josep Dencàs i els escamots para-feixistes d'Estat Català i Miquel Badia i el seu germà, cap d'Ordre Públic, van exercir vers la CNT.

3. la Promulgació d'un conjunt de lleis coercitives. Es va promulgar la Llei de defensa de la República, una llei d'excepció de naturalesa preventiva dirigida contra la subversió, que criminalitzava la difusió d'informació que incités a la desobediència o desacredités les institucions i concedia nous poders al Governador Civil per prohibir manifestacions i reunions. Més endavant, el 33, es publicaria Llei d'Ordre Públic, que permetia els tocs de queda, la suspensió de garanties constitucionals i el traspàs del control de l'ordre públic a l'exèrcit. També es va publicar la *Ley de Vagos y Maleantes*, que pretenia identificar, classificar i aïllar individus considerats potencialment perillosos.
4. L'aprovació d'una legislació laboral que pretenia allunyar l'espectre de la vaga i l'acció directa cenetista. Es va aplicar la Llei de Jurats Mixtes que preveia dirimir els conflictes laborals en comissions participades per empresaris, sindicalistes i el govern amb resolucions d'obligat compliment.
5. La presència de tics xenòfobs en alguns sectors del catalanisme. Davant el problema de l'atur, alguns sectors d'ERC va plantejar la repatriació d'immigrants d'arreu de l'Estat sense feina, voluntària primer i obligada després.

L'ala insurreccional i els grups d'afinitat més violents de la CNT, per la seva banda, es van apoderar del sindicat, duent a terme un seguit d'accions violentes que no feien sinó incrementar l'escalada repressiva apuntada.

Com dèiem, tots aquests elements van anar esvaint en amplis sectors de la CNT les seves esperances dipositades en la República i els partits republicans. Així, l'estiu de 1931 van produir-se nombroses vagues a Barcelona, seguides d'una altra el 4 de setembre per l'alliberament de presos a Barcelona, Manresa, Mataró, Granollers, Sabadell i Terrassa. Es va arrestar a 300 obrers i es van produir 16 morts. El 18 de gener del 32 va produir-se la Insurrecció de l'Alt Llobregat, que va començar com una vaga de treballadores del tèxtil per la Conca del Llobregat i la Catalunya Central i va evolucionar en un aixecament revolucionari. El 8 de gener del 33, aprofitant una vaga tramvies, la CNT va dur a terme una nova insurrecció en diferents poblacions de l'Estat. A l'abril del 33 van produir-se més vagues als transports de Barcelona, seguides d'altres al port, al ram de la construcció, vagues d'empleats mercantils i del comerç a l'engròs (convocada pel Centre Autonomista de Dependents del Comerç i de la Indústria, el CADCI), una vaga de cambres, una de telecomunicacions... Després de tota aquesta espiral de mobilitzacions i repressions, la CNT, radicalitzada i enemistada amb els altres sindicats i partits republicans i obrers, va optar per no participar la vaga d'octubre del 34 a Catalunya.

Per altra banda, les tensions entre el govern de la Generalitat i l'Estat central havien incrementat. La Generalitat veia com la reacció s'apoderava de les institucions liberals del govern central i se li retallaven competències del recent aprovat Estatut. Els

conflictes entorn la Llei de Contractes de conreus van ser un punt clau d'aquesta escalada. Les Corts espanyoles havien votat una Llei de Reforma Agrària el 9 de setembre de 1932 que pretenia evitar l'atur obrer al camp amb l'assentament de jornalers a terres expropiades a grans latifundis en mans de propietaris absentistes i, finalment, racionalitzar l'economia agrària disminuint el creixement de la superfície cerealista i retornant als nuclis rurals els seus antics béns comunals, perduts amb les desamortitzacions del segle XIX. Va quedar-se a mitges per la victòria de les dretes republicanes en les eleccions de 1933.

Amb una legislació agrària en retrocés, la Generalitat, en mans d'ERC, estretament relacionada amb la UR, va començar a discutir una nova llei de contractes de conreu. Molts pagesos van avançar-se a la publicació de la llei i no van entregar la part que els antics contractes establien s'havien d'entregar als propietaris. Aquests, agrupats entorn l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre (IACSI) i la Lliga Regionalista, van oposar-se amb força a la llei que, això no obstant, va ser aprovada i va entrar en vigor el 5 de maig de 1934. La llei convertia el contracte de rabassa morta en cens emfitèutic, donava al rabassaire la possibilitat de comprar la terra després de 18 anys de treballar-la i podent pagar-la en 15 anualitats, fixava la duració mínima dels contractes en 6 anys. El IACSI i la Lliga van dur la llei al Tribunal de Garanties constitucionals, al·legant que no eren competències de la Generalitat i que l'Estat central havia d'anul·lar-la.

Ja Macià havia estat titllat de contemporitzador o, fins i tot, traïdor pels sectors més abrandats del catalanisme al aprovar l'Estatut i tirar enrere la proclama federal de l'Estat Català del 14 d'abril de 1931. Al morir el Nadal del 33, va ser substituït per Lluís Companys, el qual provenia de l'ala més obrerista del partit i era constantment qüestionat pels sectors més catalanistes.

Davant la vaga socialista del 34, el president Companys va optar per posar-se davant de la revolta, en part per controlar el moviment obrer i evitar que desbordés la Generalitat, en part, per trencar transitòriament amb el govern reaccionari i centralista que s'havia apoderat de les institucions republicanes, en part per provar el catalanisme del govern. S'ha remarcat en nombroses ocasions que la posició de Companys va ser una fugida endavant que no va contar amb l'organització ni les bases suficients.

L'aixecament, seguia la tradició republicana federal espanyola, que es basava en principis pactistes de l'establiment de contractes en llibertat entre parts iguals (els Estats que formarien les nacions i regions d'Espanya) que, quan era trencada per una de les parts, es podia reformular en base a principis d'autodeterminació, per unir-se en un nou futur pacte. El sentit de la insurrecció es pot veure de manera clara en la proclamació que va fer Companys el 6 d'octubre:

“Catalans: Les forces monarquitzants i feixistes que d'un temps ençà pretenen traïr la República han aconseguit el seu objectiu i han assaltat el poder. Els partits i els homes que han fet públiques manifestacions contra les minvades llibertats de la nostra terra, els nuclis polítics que prediquen constantment

l'odi i la guerra a Catalunya, constitueixen avui el suport de les actuals institucions (...). En aquesta hora solemne, en nom del poble i del Parlament, el Govern que presideixo assumeix totes les facultats del Poder a Catalunya, proclama l'Estat Català de la República Federal Espanyola i en restablir i fortificar la relació amb els dirigents de la protesta general contra el feixisme, els invita a establir a Catalunya el Govern Provisional de la República, que trobarà en el nostre poble català el més generós impuls de fraternitat en el comú anhel d'edificar una República Federal lliure i magnífica.”

Sembla que, després de fer la proclama, Companys va dir “ara ja no direu que no sóc prou catalanista”. Immediatament, Companys va instar al general Batet, el cap de la Quarta Regió Militar (Catalunya), a posar-se al seu servei. Batet va tractar de dissuadir-lo i va respondre que restaria al servei de la República espanyola. La majoria de forces d'ordre van quedar sota les ordres del govern de la República, però una part va restar lleial al govern de la Generalitat, destacant el Comissari d'Ordre Públic Frederic Escofet i un centenar de mossos d'esquadra dirigits per Enrique Pérez Farrás. S'ha destacat que Batet va ser qui va dirigir la repressió del moviment a Catalunya, va limitar les aspiracions sobiranistes catalanes i va empresonar els membres del govern. També s'ha destacat, però, que la seva repressió, a diferència de la ocorreguda a Astúries, va ocasionar pocs morts. En qualsevol cas, Batet va ser qui va comandar la repressió militar del moviment, va declarar l'estat de guerra i va aplicar la Llei d'Ordre Públic.

A més de Barcelona, la revolta es va estendre en algunes poques poblacions catalanes. A la capital, uns 400 membres de l'Aliança Obrera van ocupar el local del Foment del Treball Nacional a la Via Laietana, un nombre similar de partidaris del PSOE es van concentrar a la *Casa del Pueblo* del carrer Nou de Sant Francesc i diferents grups armats es van parapetar als locals de La Falç, Nosaltres Sols! i el CADCI a la Rambla de Santa Mònica. L'exèrcit va ocupar la plaça de la República (actual pl. Sant Jaume). Des del local del CADCI va haver-hi intercanvi de trets amb els militars. Es va bombardejar amb artilleria el local, resultant morts Jaume Compte, Manuel González Alba i Amadeu Bardina, dirigents del Partit Català Proletari (PCP). També es va disparar contra el Palau de la Generalitat i l'Ajuntament de Barcelona, on es parapetava el govern de la Generalitat, el qual va rendir-se a les 6 del matí de l'endemà.

La repressió dels fets d'Octubre va ser intensa. Es va empresonar el govern en ple (Companys, Tarradelles, Antoni Xirau, Joan Casanellas, Estanislau Ruiz, i el president del parlament Joan Casanovas), i se'ls va traslladar al vaixell presó *Uruguai*, fondejat al port de Barcelona, per passar després als penals del Port de Santa Maria i Cartagena, després que se'ls jutgés i condemnés a 30 anys de presó. El govern republicà radical de Madrid va aprofitar per suspendre l'autonomia de Catalunya i intervenir el govern de la Generalitat. La repressió es va estendre de manera arbitrària a partits i sindicats, premsa i associacions. Al camp, les venjances contra els treballadors significats en les mobilitzacions entorn la Llei de Contractes de Conreus també va ser molt intensa, arribant-se a tramitar fins a 3.000 judicis per desnonar rabassaires de les terres que fins llavors havien conreat. A nivell estatal, es van tornar les propietats als jesuïtes i es

va nomenar Gil Robles com a Ministre de Guerra, i a Franco, recompensat per la repressió de l'aixecament asturià, cap d'Estat Major. La CEDA també va presentar una proposta per a modificar la Constitució on es recollia la revisió del sistema autonòmic, l'abolició del divorci i la impossibilitat de l'expropiació de terres.

Tota aquesta onada repressiva va facilitar la unió de les forces d'esquerres entorn la coalició del Front Popular, que a Catalunya es dirà Front d'Esquerres. Van guanyar les eleccions de 1936. Es proposaven continuar amb l'obra reformista de la República iniciada durant l'anomenat Bienni Reformista (1931-33), entre les quals constava atorgar major autonomia a Catalunya i, tal vegada, avançar cap una Espanya federal. La insurrecció franquista del 19 de juliol, la posterior guerra civil i la dictadura eliminarien totes les possibilitats de reforma, imposant una concepció espanyolista reaccionària i centralista i, com a conseqüència a llarg termini, deixant un fort pòsit ideològic a Espanya.

Qüestions

- Quin era el context internacional en el que es van produir els Fets d'Octubre del 34?
- Quin era el context espanyol i català en el que es van produir els Fets d'Octubre del 34?
- Quines van ser les raons que van dur al govern del president Companys a proclamar l'Estat Català?
- Creus que es poden establir analogies entre els Fets d'Octubre del 34 i l'actual situació política entre Catalunya i Espanya? Què et sembla que és similar i què et sembla diferent?

Per saber-ne més

Dossiers d'activitats

Al [blog dels Serveis Didàctics de l'Arxiu Nacional](#) hi ha diferents activitats entorn els Fets d'Octubre del 34:

- [La Segona República Espanyola \(1931-1939\): Els Fets d'Octubre del 1934 a través de les imatges](#)
- [Els Fets d'Octubre a la premsa](#)
- [Rabassaires del 34](#)
- [Els Obrers d'Octubre](#)
- [Un govern empresonat](#)
- [El general Batet](#)

Fonts arxivístiques

A l'Arxiu Nacional es troben moltes fotografies dels Fets d'Octubre a Barcelona. Destaquen els fons i documents següents:

- En el fons ANC1-585/Josep Maria Sagarra i Plana, podem seguir els fets d'Octubre a Barcelona. Del document [ANC1-585-N-2011](#) fins a [ANC1-585-N-2080](#), podem observar diferents moments dels Fets d'Octubre, amb barricades, vies de tramvies boicotejades, les forces d'ordre amb metralleres i artilleria, registres a ciutadans, les barricades de l'exèrcit a la plaça de Sant Jaume (llavors plaça de la República), les façanes amb impactes d'artilleria de l'Ajuntament, la seu del CADCI i les Somatens, consells militars al vaixell Urugai, etc. En altres documents, també podem veure episodis que van menar al conflicte. Per exemple, [ANC1-585-N-3895](#) (manifestació de rabassaires del 29 d'abril de 1934), [ANC1-585-N-3360](#) (retirada dels parlamentaris catalans de les Corts de la Segona República espanyola).

- El mateix es pot dir del fons ANC1-42/Brangulí. Del document [ANC1-42-N-23968](#) al [ANC1-42-N-24016](#), podem veure diferents conseqüències dels Fets d'Octubre en els carrers de la ciutat Comtal. Entre d'altres, també es poden destacar els documents [ANC1-42-N-212](#) (arribada de parlamentaris catalans retirats del parlament a Corts), [ANC1-42-N-16169](#) (seu del IACSI assaltada la nit del 5 de setembre del 34), [ANC1-42-N-20824](#) (manifestació a les portes del Parlament durant el debat per aprovar la Llei de Contractes de conreu), [ANC1-42-N-23967](#) (periodistes amb Josep Dencàs amb motiu de la crisi política que desencadenaria els Fets d'Octubre del 34), [ANC1-42-N-24028](#) (vapor Uruguai on Lluís Companys i altres personalitats estan detinguts per la greu crisi política dels Fets d'octubre de 1934), [ANC1-42-N-21722](#) (presa de possessió de Manuel Portela Valladares del càrrec de governador general de Catalunya i de president en funcions de la Generalitat, acompanyat de Domènec Batet), entre d'altres.

- En el fons ANC1-651/ Lluís Companys, hi ha diferents imatges del procés judicial del president Lluís Companys i del seu empresonament, juntament amb altres membres del govern. Des del document [ANC1-651-N-171](#) al [ANC1-651-N-176](#).

Uns altres documents interessants són:

- [ANC1-1-T-7559](#): Reproducció, en francès, de la proclama del president de la Generalitat Lluís Companys el 6 d'octubre de 1934. Recull de fragments de discursos pronunciats pel president Companys durant la Guerra Civil.

- [ANC1-1-T-7460](#): Expedient del plet iniciat pels Fets d'Octubre davant el Tribunal de Garanties Constitucionals interposat pel Govern de la República i Aljandro Lerroux contra la Generalitat de Catalunya.

- Del document [ANC1-471-T-34](#) al [ANC1-471-T-40](#): Expedient contra Lluís Companys i Jover (1939-1967). Còpia de la sentència del Tribunal de Garanties Constitucionals condemnant el president Companys per haver proclamat l'Estat Català el 6 d'octubre de 1934.

Bibliografia

- Andreassi, A., Martín Ramos, J.L. (coords.), *De un Octubre a otro. Revolución y fascismo en el período de entreguerras, 1917-1934*, El Viejo Topo, Barcelona: 2010.
- González i Vilalta, A., López Esteve, M., Ucelay-Dan Cal, E., (eds.), *6 d'octubre. La desfeta de la revolució catalanista de 1934*, ed. Base, Barcelona: 2014.
- Termes, J., "De la Revolució de setembre a la Guerra Civil, (1868-1939)", a Vilar, P. (dir.), *Història de Catalunya*, vol. 5, Edicions 62, Barcelona: 2003.